

УДК 130.2:7.036.45(045)

Костюк Ольга Петрівна,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри дизайну
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
ORCID 0000-0001-5309-2816
olgakostuck@gmail.com

СЕМІОТИЧНІ ДОМІНАНТИ ІНІЦІАЦІЙНОЇ ТІЛЕСНОСТІ

Мета статті – дослідження семіотичних домінантів тілесності в ініціаційних практиках, обумовленими як зовнішніми, так й внутрішніми репрезентаціями людського буття. **Методологія** дослідження ґрунтується на використанні психоаналітичного, структурно-семіотичного, філософсько-антропологічного й культурно-історичного методів. **Наукова новизна.** Застосування структурно-семіотичного підходу дозволяє реконструювати символічну систему тілесності як текст, що має внутрішню структуру, і запропонувати способи дешифрування цього тексту. Розглядаються семіотичні домінанти ініціаційної тілесності на прикладі волосся, зачіски, маски й різних маніпуляцій з тілом, наведені характеристики їх наповнення. **Висновки.** Приклади семіотичних домінант ініціаційної тілесності доводять, що ініціація репрезентується крізь призму семіотичного процесу. Ініціаційна тілесність є знаком, а контекстом і умовами її вираження – ініціація.

Ключові слова: людина, ініціаційна тілесність, знак, символ, волосся, зачіска, маска.

Костюк Ольга Петрівна, кандидат філософських наук, старший преподаватель кафедры дизайна ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»

Семиотические доминанты инициационной телесности

Целью статьи является исследование семиотических доминантов телесности в инициационных практиках, обусловленными как внешними, так и внутренними репрезентациями человеческого бытия. **Методология исследования** основана на использовании психоаналитического, структурно-семиотического, философско-антропологического и культурно-исторического методов. **Научная новизна.** Применение структурно-семиотического подхода позволяет реконструировать символическую систему телесности как текст, имеющий внутреннюю структуру, и предложить способы дешифровки этого текста. Рассматриваются семиотические доминанты инициационной телесности на примере волос, прически, маски и различных манипуляций с телом, приведены характеристики их наполнения. **Выводы.** Примеры семиотических доминант инициационной телесности доказывают, что инициация репрезентуется сквозь призму семиотического процесса. Инициационная телесность является знаком, а контекстом и условиями ее выражения – инициация.

Ключевые слова: человек, инициационная телесность, знак, символ, волосы, прическа, маска.

Kostiuk Olha, PhD of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Chair of Design, SI «Luhansk Taras Shevchenko National University»

The semiotic dominants of initiation physicality

The purpose of the article is to investigate the semiotic dominants of physicality in initiation practices, conditioned by both external and internal representations of human being. **The methodology** is based on the use of psychoanalytic, structural-semiotic, philosophical-anthropological and cultural-historical methods. **Scientific novelty.** The application of the structural-semiotic approach allows us to reconstruct the symbolic system of physicality as a text having an internal structure and to suggest ways of deciphering this text. The semiotic dominants of initiation physicality on the example of hair, hairstyle, mask and

various manipulations with the body are considered, characteristics of their filling are given. **Conclusions.** Examples of the semiotic dominants of initiation physicality prove that initiation is represented through the prism of a semiotic process in which physicality is a sign and the context and conditions of its expression are initiation. This theory of sign systems provides an opportunity to interpret human experience as an interpretive structure in which the way a person uses a sign or acts through initiation practices determines the approach to a perfect image. Models of modern man's behavior are based primarily on the attainment of bodily perfection with the help of hairstyle, makeup, tattooing, piercing, aesthetic methods of surgery, etc. This process is an unconscious means of copying the actions of an archaic person who has used tattoos, scarring and other manipulations of the body in rituals and rituals of initiation. A promising direction for further research is the detailed study of initiation physicality in contemporary cultural space as an appropriate model of positioning the individual in a society, which proclaims the requirements for manipulation and transformation in order to conform to the image of the body formed by that society.

Key words: initiation, human, initiation physicality, sign, symbol, hair, hairstyle, mask.

Актуальність теми дослідження. Як певний відгомін архаїчної культури ініціаційна тілесність у вияві прояву перетворення людської особистості трансформована у сучасному культурному просторі. Найважливішим складником такого процесу виступає модель позиціонування індивіда у суспільстві, в якому проголошуються вимоги щодо маніпуляцій й трансформацій задля відповідності образу тіла, сформованого соціальним простором. З іншого, репрезентації тілесності, що відбуваються як через зовнішні ознаки так й через внутрішній світ людини, обумовлено уявленнями про складну систему знаків і ритуальний бік життя, де семіотичні домінанти ініціаційної тілесності є елементом семіотичної реальності, створюють суб'єктивну відповідність та є духовно наповненими.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження теми ініціаційних практик представлено ідеями і концепціями А. ван Геннепа, В. Балушка, М. Еліаде, Д. Кемпбела, К. Леві-Строса [5] та ін. До проблеми розуміння «ініціаційна тілесність» наближені поняття «тіло людини», «людська тілесність» як центрального концепту. З цих позицій мають значення праці А. Гелена, М. Мерло-Понті, Г. Плеснера, П. Слотердайка, Н. Хамітова, С. Крилової, О. Гомілко, Л. Газнюк [2] та ін. Для сучасних концептуалізацій тілесності та її зовнішньої символізації мають значення праці представників семіотики, передусім Ю. Лотмана [6], Дж. Ділі [3], Ч. Морріса, Ч. Пірса та ін.

Мета дослідження. Дослідження семіотичних домінантів тілесності в ініціаційних практиках, обумовленими як зовнішніми так й внутрішніми репрезентаціями людського буття.

Виклад основного матеріалу. У вивченні проблеми ініціаційної тілесності існує кілька напрямів: психоаналітичний, структурно-семіотичний, філософсько-антропологічний, культурно-історичний та ін. В межах нашого дослідження сутність процесу ініціації з погляду семіотичного аналізу, запропонованого Ю. Лотманом, розглянуто як оформлення вступу людини до закритих для непосвячених суспільно-корпоративних об'єднань, що спрямовано на упорядкування різноваріантності в поведінці, її уніфікації, типізації, на вироблення загальноновизнаних схем і стандартів [6, 138], де ініціаційна тілесність, презентується через теорію знаків і знакових систем, правила їх встановлення та інтерпретацій.

Для сьогоденного розуміння знаку використовують різні підходи: його належність до світу спілкування; зовнішній характер знаку для однакового розуміння кожним членом всередині суспільства; матеріальний знак, що сприймається органами відчуття та інше. М. Петров визначає знак як матеріал, «ген» соціального кодування: «Використовуючи знак, суспільство утримує масив соціально необхідних і відтворюваних у зміні поколінь видів діяльності у двох формах існування: у репродуктивно-емпіричній і в узагальнено-трансляційній (знання), підготовлених для передачі новим індивідам» [7, 87].

Для кодування такої діяльності з метою передачі новим поколінням філософ пропонує як мінімум два роди знаків: знаки-фіксатори типізованої ситуації і знаки-фіксатори позицій індивідів у групі.

В рамках семіотичного процесу сучасний американський філософ Дж. Ділі досліджує теорію системи знаків. Він стверджує, що людський досвід незмінно є інтерпретованою структурою, яка опосередкована знаками й живиться ними. У такій структурі «індивід існує у такий спосіб, як того потребує буття, осмислене в речах, якими індивід не є, але засобами цих речей можна зрозуміти, чим є індивід» [3, 87]. Це унікальне і важливе розуміння основоположник семіотики Ч. Пірс називає інтерпретантом, чим позначає спосіб використання людиною знаку, або той вплив, який має знак на людину. Цей процес є «ключем до розуміння дії знаків» і дозволяє визначити, чим є інтерпретант знаку: «Це все те, що чітко висловлене в самому знакові поза контекстом і умовами висловлювання» [3, 67]. У нашому розумінні знак це – тілесність, а контекст й умови її вираження – ініціація, яка створює певні вимоги, щоб розглядати й усвідомлювати те, що знак висловлює. Проте тілесність, яка існує поза цим контекстом й умовами, є репрезентацією чогось іншого, за словами Дж. Ділі, «наслідком власного значення», об'єктивним елементом ситуації, у якій відбувається репрезентація. Такі знаки Ч. Пірс називає символами. Їх творення характеризується не тільки свідомістю індивіда, але, перш за все, узагальненим досвідом свідомості колективу, який має спільні орієнтири та погляди на сприйняття і використання знаку в певному сенсі. Насправді, в цьому сенсі йдеться про дослідження семіотичної свідомості, акцент якої, на думку Дж. Ділі, є чітким усвідомленням ролі знаку, який має певний сенс. Доказовим є той факт, що доцільність досвіду (від почуттів до розуміння) також визначається знаками і, таким чином, призводить до усвідомлення всеосяжної ролі знаку в визначенні досвіду і накопичених знань [3, 163]. Внутрішня цінність такого усвідомлення є синхронним і діахронічним в тому сенсі, що воно не тільки досягає минулого, а й формує майбутні думки. Дж. Ділі піднімає питання про загальні та основні аспекти

використання знаків у підвищенні рівня соціальної синергії й духовного комфорту людини, ґрунтуючись на рівнях семіозу, найвищим з яких він вважає антропосеміоз (використання знаків в контексті еволюції людини).

З огляду на це можна констатувати, що Дж. Ділі вважає фітосеміоз (знаки у царині рослин) первинним щодо зоосеміозу (знаки у світі тварин) і антропосеміозу. Він розглядає «зовнішньо формальну причинність», що викликає дію знаків як таку, якою можна пояснити існування всесвіту загалом із позиції взаємодії тіл у середовищі. Відтак американський філософ простежує всеосяжну дію або функціонування знаку не лише щодо людини, а й до всіх біологічних видів тварин, царини рослин тощо [3, 26].

Отже, процес становлення семіозу за Дж. Ділі («фітосеміоз», «зоосеміоз», «антропосеміоз») розглядається як ускладнена градація від неживої природи до найвищої живої. У цьому контексті К. Леві-Строс, описуючи речі американських індіанців з колекцій музею в Нью-Йорку, писав про «живі стовбури», що співали й розмовляли, про тварин, які з більш ніж людською привітністю благали збудувати обранцеві палац бобра, служити йому провідником у царстві тюленів, наділити містичним поцілунком, розумінням мови жаби чи зимородка [5, 20].

На перший погляд орнаментация цих речей (зображення ведмедя, акули або бобра) здається виключно декоративною, проте зображення тварини в різних ракурсах, формах, видах свідчить про незвичайне поєднання умовності й реалізму «хірурга-рисувальника», який знімає з тварини шкіру, розділяє її на частини, навіть спустошує нутрощі для того, щоб відтворити нову істоту, себто таку, яка анатомічно буде подібною до багатьох речей: з коробкою, твариною, яка водночас може бути декількома тваринами і людиною. Коробка розмовляє, вона успішно дбає про довірені їй скарби, свідчить про те, що сама вона є кістяком великої тварини, всередину якої ведуть двері – відкрита паща, а далі отримує сотні приємних або жахливих обличь-символів, людських і нелюдських [5, 22].

На наш погляд, методи структурної антропології, які К. Леві-Строс використовує для аналізу міфів і соціальних структур первісних суспільств, включають в себе виділення елементів, виявлення відносин між ними й опис цілісних систем, що може бути застосовано, на наш погляд, у дослідженні ініціативної тілесності. В цьому контексті структурно-семіотичний підхід дозволяє реконструювати символічну систему тілесності як текст з внутрішньою структурою й запропонувати способи дешифрування цього тексту. Власне, з таких позицій дослідимо ініціативну тілесність на прикладі волосся, зачіски, маски й різних маніпуляцій з тілом та наведемо характеристики їх наповнення.

Пропонуємо розглянути людину, починаючи з первісного суспільства, у якому людське існування значною мірою було включене в природні процеси, а тому залежало від характеру їх протікання. Свідченням цього є явна активність тотемічного образу звіра, який у первісному суспільстві був образом, що наслідувала людина. Уподібнення до тіла вибраної тварини, наслідування її духа, надавало людині відчуття «свого» у найпримітивніших тваринних інстинктах. Прикладом такого процесу є антропозооморфні фігури. Інший вияв людського життя в первісному світогляді – це перехід від тварини до образу «людина-жінка», що виражається через культ «Богиня-Матір». Це знаходить підтвердження у численних знахідках палеолітичних Венер.

Дослідження за візуальними зовнішніми ознаками дозволяє визначити наступні особливості цих фігур: голова є безликою, маленькі ручки складені на грудях, ніжки виглядають в уподібненні до дитячих, проте вигляд грудей, сідниць й животу є гіпертрофованим й збільшеним. Нижня частина скульптур є пасивною, практично нерухомою, вона тяжіє до землі, створює уяву «посудини» для виношування життя. Сучасний культуролог Є. Казаков, який вивчає зображення стародавнього мистецтва, досліджує «кам'яних баб» за строгим каноном (груди та стегна вписуються в коло, вся фігура – у ромб) і тому вважає образ жінки первісного суспільства «організмичною іконою». Вчений надає опису «обличчю» цілісної плоті як такому, що «розчинене» в

організмі: шишкоподібна голова є «зачіскою», груди – «очима», живіт – «носом», лоно – «ротом», стегна – «підборіддям» [4, 198].

Проте для нашого часу палеолітична Венера має потворні пропорції, які, безсумнівно, підкреслюють пріоритет функціональності над привабливістю, в той час, як для первісних людей це був дійсно ідеал, який «в «скам'янілій» формі містить певну сукупність соціального досвіду» [1, 83].

Слід окреслити особливу зачіску, яка закриває обличчя палеолітичної Венери, і яка, на думку деяких дослідників, може бути реконструйована як сплетене волосся або в'язаний капелюх. Це означає, що зачіска метафорично може інтерпретуватися як вулик або равлик, тобто як закрите вмістище з внутрішньою цілісною організацією.

Такі дослідження є актуальними у вивченні культури та побуту племен, які ще донедавна існували за первісним станом. У книзі «Шлях маски» К. Леві-Строс використовує приклад масок американських індіанців як матеріальних об'єктів різних культур у поєднанні їх характеристик. Дослідник говорить про необхідність співвідносити маску певної етнічної спільності з маскою інших спільнот. За словами вченого, загальна семантична функція маски інвертується, а пластика зберігається; і навпаки, у разі незмінності семантичної функції пластична форма маски інвертується [5, 64]. Згідно К. Леві-Стросу, структурно-семіотичний підхід полягає не просто у зіставленні цих культурних планів для ілюстрації їх характеристик, а й у пошуку єдиної внутрішньої організації, алгоритму для перетворення цих характеристик [5, 16].

Прикладом цієї тези є ставлення американських індіанців до власного волосся. Індіанські зачіски могли «звітувати» про ініціаційні зміни їх представників: професію, побут, статус, вікові особливості, певні події в житті (народження дитини, зрілість, шлюб, військові посвячення). Кожне індіанське плем'я поклонялося певній тварині й, відповідно, зачіски мали елементи зовнішнього вигляду такої тварини. Наприклад, хлопчикам з роду буйволів робили на голові два завитих локони, які виступали як роги. Воїни племені, які поклонялися духу ведмедя, голили голову й накачували частину волосся з

кожного боку в кульку, схожу на вуха ведмедя. Представники суспільства лис голили голову й залишали лише центральний гребінь. Індіанці, що стверджували культ черепах, робили шість пасм локонів, що нагадували плечі, голову, хвіст і лапи рептилії. Зачіски у племенах, що поклонялися ворону, орлу, коню, горностаєві, робилися за силуетами, що нагадували цих птахів, тварин й, відповідно, прикрашалися їх пір'ям, рогами, іклами.

Заслуговує на увагу «сонячний» головний убір, що був пов'язаний у індіанців з військовою справою. Об'єднання воїнів у чоловічі союзи мали певну ієрархічну структуру і обряди ініціації допомагали позначити це у зовнішньому вигляді. Найпоширенішим елементом такої прикраси були орлині пір'я. Кожне перо було свідченням здійсненого подвигу його володаря, але військові побратими, які виготовляли головний убір, додавали до нього й власні подвиги. Таким чином, головний убір, що символізував об'єднану доблесть носія та його військових товаришів, постає елементом ініціаційної тілесності, у якій зачіска-знак є символом дії у практиках ініціацій.

Цікаві тестування новобранців з числа американських індіанців з видатними, майже надприродними здібностями проводили ліцензовані психологи з Медичного центру VA під час війни у В'єтнамі. У докладі вчених йдеться про призовників, які отримували військові зачіски, тобто короткі стрижки, й вже не могли «почути» ворога, не могли користуватися своїм «шостим чуттям», їх «інтуїція» переставала бути надійною [8]. На основі результатів своєї експертизи вчені Медичного дослідницького центру VA робили рекомендації залишити Indian trackers (специфічна назва індіанських військових) довге волосся. Тіло таких воїнів також було символічно навантажене, воно було покрито геометричним малюнком, розфарбоване фарбами, вкрито бойовими шрамами, рубцями, навколо яких після перемоги робили татуювання. Така відзнака символізувала магичних помічників, що були завжди поруч.

Безумовно, такі тілесні маніпуляції для архаїчного тіла, як зазначає Л. Газнюк, мали свідоме значення як позитивного й необхідного стану

соматичного буття людини. Соматичне в персональному, родовому і загальнолюдському бутті підпорядковане координації, яка з'єднує всіх істот в єдиний світ, в єдину космічну систему, вступає в рух цілого, призупиняється і знову починає впливати на інших, що є невід'ємною складовою спілкування і взаємозв'язку людини зі світом [2, 149]. Моделі поведінки сучасної людини ґрунтуються насамперед на досягненні тілесної досконалості як позиціонування особистості в суспільстві, яке проголошує вимоги до маніпуляцій щодо відповідності образу тіла, сформованого соціальним простором. До таких маніпуляцій належать сучасне перукарське мистецтво, make-up, татуаж, пірсінг, техніки естетичної хірургії тощо. З іншого, цей процес є несвідомим засобом копіювання імітаційних дій архаїчної людини, які застосовувалися при татуюванні, шрамуванні, рубцюванні та інших маніпуляцій з тілом в ритуалах та обрядах ініціації.

Наукова новизна. Застосування структурно-семіотичного підходу дозволяє реконструювати символічну систему тілесності як текст, що має внутрішню структуру, і запропонувати способи дешифрування цього тексту. Розглядаються семіотичні домінанти ініціаційної тілесності на прикладі волосся, зачіски, маски й різних маніпуляцій з тілом, наведені характеристики їх наповнення.

Висновки. Наведені приклади семіотичних домінант ініціаційної тілесності доводять, що ініціація репрезентується крізь призму семіотичного процесу, у якому тілесність є знаком, а контекстом і умовами її вираження – ініціація. Ця теорія знакових систем надає можливість трактувати людський досвід як інтерпретовану структуру, у якій спосіб використання людиною знаку або його дії через ініціаційні практики визначає наближення до досконалого образу. Перспективним напрямом для подальших досліджень виглядає докладне вивчення ініціаційної тілесності у сучасному культурному просторі як відповідної моделі позиціонування індивіда у суспільстві, в якому проголошуються вимоги щодо маніпуляцій й трансформацій задля відповідності образу тіла, сформованого цим суспільством.

Література

1. Воєводін О. П. Людина. Суспільство. Культура. *Культура України*. 2013. Вип. 43. С. 81–88.
2. Газнюк Л. М. Персональное, родовое и универсальное в соматическом бытии человека. *Научные ведомости*. 2016. № 24. (245). Вып. 28. С. 149–152.
3. Ділі Дж. Основи семіотики. Львів: Арсенал, 2000. 232 с.
4. Казаков Е. Ф. Душа первобытного человека. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2013. № 4 (56). С. 197–201.
5. Леви-Строс К. Путь масок. Москва: Республика, 2000. 399 с.
6. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. Москва: Гнозис, 1992. 270 с.
7. Петров М. К. Язык, знак, культура. Москва: Едиторнал УРСС, 2004. 328 с.
8. Science of Spirit. *Embodied Philosophy*. URL: <http://www.perthnow.com.au/travel/virtual-tourism-takes-off/story-e6frg3tu111113851697>. (date of issue:13.09.2017).

References

1. Vojevodin, O. P. (2013). Man. Society. Culture. *Culture of Ukraine*, 43, 81–88 [in Ukrainian].
2. Gaznyuk, L. M. (2016). Personal, generic and universal in the somatic being of man. *Scientific Sheets*, № 24 (245), 28, 149–152 [in Russian].
3. Dili, Dzh. (2000). Basics of Semiotics. Ljviv: Arsenal [in Ukrainian].
4. Kazakov, Ye. F. (2013). The soul of primitive man. *Vestnik of the Kemerovo State University*, № 4 (56), 197–201 [in Russian].
5. Levi-Stros, K. (2000). The Way of the Masks. Moscow: Respublika [in Russian].
6. Lotman, Yu. M. (1992). Culture and Explosion. Moscow: Gnozis [in Russian].
7. Petrov, M. K. (2004). Language, sign, culture. Moscow: Yeditornal URSS [in Russian].

8. Science of Spirit. *Embodied Philosophy*. URL:
<http://www.perthnow.com.au/travel/virtual-tourism-takes-off/story-e6frg3tu111113851697>.